

دانشگاه سمنان

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

**عنوان : بررسی عناصر حماسی در شعر دفاع
مقدس**

استاد راهنما : آقای دکتر عبدالله حسن زاده میر علی

استاد مشاور : سرکار خانم دکتر عصمت اسماعیلی

پژوهشگر : فرشته اردوست

چکیده

بدون شك اشعار حماسي از زماني شكل مي گيرند كه ملتي تحت هجوم بيگانگان قرار گيرد . جنگ تحميلي عراق بر عليه ايران ، روح حماسه را در كالبد شعر معاصر ايران دميد و موجب بروز پديده اي نو ظهور به نام شعر دفاع مقدس در ادبيات معاصر شد . شاعران اين دوره با تاثير پذيري از حماسه آفريني هاي مردم و همچنين با نگاهی به سابقه حماسه سرايي در ايران به ويژه شاهنامه فردوسي و پيوند عميق ميان دين و عرفان نوعي ادب حماسي را در شعر اين دوره پديد آوردند .

در اين پايان نامه كوشيده ام از کنار هم نهادن اشعار مربوط به دفاع مقدس در طول سالهاي (70-59) با روش تحليلي و توصيفي و شيوه استقرائي نشانه هاي زباني و محتوایی و بلاغي حماسه را كشف و طبقه بندي نمايم .

بدین منظور با بررسی حماسه ، ویژگی ها ، عناصر ، انواع ، خاستگاه و تکوین آن به بررسی ادبیات پایداری در ایران و تاثیر جنگ بر ادبیات معاصر پرداختم و مفاهيم و ادوار و قالبهاي شعر جنگ به ویژه قالب غزل حماسي و نمودههاي آن را در شعر شاعران شاخص اين قالب بررسی کردم و به معرفي شاعران دفاع مقدس و بررسی عناصر حماسي در

اشعار سالهاي 59-70) در شعر آنان پرداختم و عناصر حماسي را از سه منظر فكري، زباني و بلاغي با توجه به بسامد هر کدام در ادوار مختلف جنگ طبقه بندي و مرتب نموده ام و از اين رهگذر در يافتن ما در شعر دفاع مقدس شاهد خلق نوعي حماسه هستيم که ميان تغزل و حماسه هاي کهن و مي شناور است و در حقيقت اين نوع حماسه با غنا پيوند يافته و گوهر ي ناب به نام ادبيات دفاع مقدس پديد آورده است .

واژگان کليدي : حماسه ، غزل حماسي ، ادبيات مقاومت ، شعر دفاع مقدس

پروردگارا به پیشگاه پاک و مقدست تقدیم می دارم
که بندگی فقط و فقط تو را سزد .
آنچه داده ای بیش از شایستگی من است
گرچه در خور بخشندگی توست .

سپاسگزارى

با تقدیر و سپاس فراوان از جناب آقای دکتر عبد الله
حسن زاده میر علی و سرکار خانم دکتر عصمت اسماعیلی که در
فراهم کردن این مجموعه همواره با پیشنهادهای عالمانه و
نظرات موشکافانه ی خویش مرا بهره مند گردانیدند .

فهرست

صفحه	عنوان
	فصل اول : کلیات 1
2	مقدمه
3	1-1- بیان مسأله
3	1-2- اهداف تحقیق
3	1-3- پرسش های تحقیق
4	1-4- فرضیه های تحقیق
4	1-5- استفاده کنندگان تحقیق
5	1-6- نوع تحقیق
5	1-7- روش تحلیل اطلاعات
6	1-8- پیشینه تحقیق
10	فصل دوم : مبانی نظری تحقیق

11	2-1 - انواع ادبی - حماسه
12	2-3- ویژگی ها و عناصر حماسه
14	2-4- انواع حماسه
15	2-5- خاستگاه و تکوین حماسه های ملی
21	2-6- نبرد درونمایه اصلی حماسه
23	2-7 - ادبیات پایداری چیست ؟
24	2-8- منشاء ادبیات پایداری در ایران
27	2-9- عناصر ادبیات پایداری
	2-10- حوزه های ادبیات پایداری
	28
30	فصل سوم : روش تحقیق و داده های تحقیق
31	3-1- روش تحقیق
33	3-2- آغاز ادبیات جنگ در ایران
34	3-3- تاثیر انقلاب بر شعر جنگ
35	3-4 - مفاهیم شعر دفاع مقدس
37	3-5- ادوار شعر دفاع مقدس
40	3-6- قالب های شعرجنگ
71	3-7- شاعران شاخص های شعرجنگ
85	3-8- ویژگی های سبکی شعر دفاع مقدس

89 فصل چهار: تحلیل یافته ها

90 بررسی عناصر حماسی شعر جنگ

90 1-4- عناصر حماسه های ملی معاصر

91 2-4- عناصر حماسه های ملی

96 3-4- عناصر حماسه های دینی

108 4-4- عناصر حماسه های عرفانی

114 4-5- بررسی عناصر حماسه های ملی معاصر در شعر دفاع مقدس

163 4-6- بررسی عناصر حماسه های ملی در شعر دفاع مقدس

173 4-7- بررسی عناصر حماسه های دینی در شعر دفاع مقدس
235 4-8- بررسی عناصر حماسه های عرفانی در شعر دفاع مقدس

284 4-9- بررسی نسبت مضامین شعر دفاع مقدس در کنگره ها

286 4-10- نمودارها

فصل پنجم : نتیجه گیری

288

پیوست ها

295

منابع و مأخذ

301

فصل اول

کلیّات

مقدمه

درتاریخ هر قوم و ملتی مقاطع بحرانی و سرنوشت سازی وجود دارد که گذرموفقیت آمیز از آن مستلزم وحدت نظر ملی و مشارکت اکثر نیرو های فعال جامعه در عرصه اجتماعی و سیاسی است ؛ انقلاب و جنگ از آن جمله اند . اگر اهمیت انقلاب ها به ارزش ها و دستاوردهای واقعی و جهت گیری های اقتصادی اجتماعی

و سیاسی آنها وابسته است ، ارزش و اهمیت جنگ
درماهیت تدافعی آن نهفته است . لذا تنها آن دسته
از جنگ ها مستحق پایایی و ماندگاری در ذهنیت
تاریخی ملت ها هستند که در دفاع از مرزها و
حیثیت و شرف ملی و به منظور جانبداری از صلح
صورت گرفته اند ، به علاوه این گونه جنگها ،
منبع بزرگ ملی و میهنی در قالب آثار جاودان هنری
بوده اند .

درتاریخ پرتب وتاب انقلاب اسلامی ، جنگ تحمیلی
عراق علیه ایران ، یکی ازبجرائی ترین و مهمترین
مراحل تحول انقلاب و عامل مهمی درتقویت روحیه ملی و
احساسات مذهبی و تحکیم بنیادهای عقیدتی نظام
وجامعه بوده است . رجزخوانی دشمن برای شروع جنگ
از31شهریور ماه 59 آغاز شد و ایران آبستن شجاعت ،
شهادت و امانت الهی (عشق) شد . ادبیات هرملت ، تحت
تاثیر شرایط سیاسی ، اجتماعی فرهنگی ودینی هرملت
است .جنگ تحمیلی و دفاع مقدس و عظمت نبردشجاعانه و
نیزحضور شکوهمند مردم دیندار ایرانی در این جنگ ،
ادبیات و شعرفارسی را از دید رنگ و صورت و معنی
دگرگون کرد و به آن رنگ دلآوری ،دینی و عرفانی
بخشید .

شعردفاع مقدس همپای هنرهای دیگر توانست ،پیام
استقامت و ایستادگی ملت ایران را به مخاطبان منتقل
نمایدومنعکس کننده عنصرحماسه درشعراین دوره باشد .
دراین پایان نامه تلاش شده است تا عناصرحماسی

موجود در شعر دفاع مقدس مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. امید آن که کوشش حاضر نیز راه دیگری باشد برای تفحص بیشتر در فرهنگ و ادب پایداری این مرز و بوم .

1-1- بیان مسأله

بدون شک ، اشعار حماسی از زمانی شکل می گیرند که ملتی تحت هجوم بیگانگان قرار گیرد . در این هنگام است که رشادت ها ، جان فشانی ها ، دفاع از مرز و بوم و کیان و شرف و حیثیت ، همه و همه رنگی از حماسه به خود می گیرد ، تا برای همیشه در اذهان فرزندان این مرز و بوم باقی بماند . پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به ویژه آغاز جنگ تحمیلی عراق بر علیه ایران روح حماسه در کالبد شعر دفاع مقدس دمیده شد و با جلوه های دیگر هستی همچون دین و عرفان درآمیخت . این تحقیق بر آن است که عناصر حماسی موجود در شعر دفاع مقدس را از سال های آغازین جنگ تا آغاز دهه هفتاد استخراج کرده و مورد بررسی و تحلیل قرار دهد .

1-2- اهداف تحقیق

هدف از انجام این تحقیق را می توان در موارد زیر خلاصه کرد :

1) ادبیات مقاومت و ارتباط آن با شعر حماسی

- 2) بررسی و معرفی شعر و شاعران دفاع مقدس
- 3) بازتاب هر یک از عناصر تاریخی ملی و دینی و عرفانی در شعر دفاع مقدس
- 4) بررسی علل و عواملی که دربروز و افول هر یک از این عناصر در شعر جنگ موثر بوده اند .

1-3- پرسش های تحقیق

- 1) بسامد عناصر حماسی در شعر جنگ به چه عواملی بستگی داشته است ؟
- 2) چه رابطه ای بین درونمایه ها و مضامین شعر جنگ با عناصر حماسی وجود دارد ؟
- 3) عوامل موثر بر دیدگاه حماسی شاعران جنگ کدامند ؟
- 4) نقش شخصیت پردازی ، صحنه پردازی فضا و مکان و ... در تدوین و چگونگی شعر دفاع مقدس چگونه بوده است ؟

1-4- فرضیه های تحقیق

- 1) - بسامد عناصر حماسی در شعر جنگ بیشتر از همه به روحیه حماسی و سلحشوری خود شاعران بستگی داشته است .
- 2) - از آنجا که درون مایه های اصلی شعرجنگ را باورها و اعتقادات مذهبی و شیعی تشکیل می دهد ، همچون مضمون شهید و شهادت ، انطباق وقایع جنگ با

نهضت عاشورا ، علت دفاع ، شیوه های نبرد و... سبب می گردد تا درون مایه ها و مضامین شعری جنگ با عناصر حماسی گره بخورد .

3- اکثر شاعران این دوره کسانی اند که خود حوادث و رویدادهای جنگ را از نزدیک حس نموده اند و شاهد رشادت های رزمندگان و جانبازی ها آنان بوده اند . و چون از میان توده مردم برخاسته و آشنا با ادبیات گذشته ایران زمین بودند ، علاوه بر احیای صلابت زبان گذشته سعی نمودند تا شرح جان فشانی ها و حماسه آفرینی های فرزندان این مرز و بوم را آن گونه که باید و شاید به تصویر بکشند .

4- وجود صحنه های نظیر : شب های عملیات ، حضور در صحنه های نبرد و بیان ایثارگری ها و از خود گذشتگی های سرداران و سربازان این مرز و بوم که همه بیانگر صحنه های حماسی در دفاع مقدس بودن سبب گردید تا شاعران به خلق تصاویر حماسی دست یابند .

1-5- استفاده کنندگان از نتایج

در صورتی که تحقیق حاضر به درستی انجام پذیرفته باشد . می تواند مورد استفاده محققان و دانشجویان رشته های ادبیات فارسی به خصوص دانشجویان رشته ادبیات مقاومت و همچنین علاقه مندان به حوزه های دفاع مقدس باشد .

1-6- نوع تحقیق

نوع پژوهش متن بنیادی است و روش اجرای آن توصیفی - کتابخانه ای است .

1-7- روش تحلیلی اطلاعات

این تحقیق تلاش دارد تا عناصر حملی را در اشعار سروده شده شاعران برجسته و مجموعه شعر دفاع مقدس و اشعار مندرج در مطبوعات در طول سالهای (70 - 59) مورد پژوهش قرار داده و ملاک گزینش اشعار علاوه بر محور موضوعی و جوهره ادبی شاعرانه ، زیبایی و مفهوم شعر نیز بوده است . تادر کنار برخی از مختصات زبانی به بررسی پاره ای از ویژگی های فکری و آرایه های ادبی که در ایجاد لحن حماسی شعر این دوره موثرند ، پردازد.

1-8- پیشینه تحقیق

با مراجعه به کتاب شناسی دفاع مقدس و برخی نشریات می توان آثار فراوانی در زمینه ادبیات جنگ به ویژه شعر دفاع مقدس یافت . که به نقد و تحلیل شعر دفاع مقدس پرداخته اند و به برخی از ویژگی های حماسی اشاراتی نموده اند .

1-سیری درخون نامه خاک سروده نصرالله مردانی ازدکتر حسین رزجو که در فصلنامه هنر، س 65 ، ش 10 به چاپ رسیده است دراین اثر رزجو به بررسی تلمیحات و

اشاراتي که منوط به سرگذشت پهلوانان شاهنامه و قهرمانان حماسه هاي اساطيري و ملي است مي پردازد و برخي از عناصر حماسي در آن را بيان مي نمايد .

2- انواع ادبي و آثار آن در زبان فارسي ، حسين رزجو ، آستان قدس رضوي ، مشهد ، 1370 نويسنده در اين کتاب به بررسي نوع ادبي حماسه و زمينه هاي ظهور حماسه و ويژگي ها و انواع آن تا روزگار معاصر مي پردازد .

3- نقد و بررسي شعر دفاع مقدس ، اثر ضياء الدين ترابي که در سال 1375 توسط سازمان تبليغات اسلامي واحد حوزه هنري منتشر گرديده است. کتاب شامل مقالاتي درباره نقد و بررسي سروده ها و سراینندگان شعر دفاع مقدس است و همچنين سروده هاي همچون خط خون گرمارودي و از نخلستان تا خيابان قزوه و ديگر اشعار سروده شده درباره جنگ رامورد بررسي قرار داده است .

4- آوازي هاي نسل سرخ نگاهی به شعر معاصر ايران از 57 تا 67 عبدالجبار کاکايي ، تهران ، موسسه چاپ و نشر عروج چاپ اول 1376 . نويسنده در اين کتاب به نقد و بررسي اشعار سروده شده در ده سال اول انقلاب مي پردازد و مجموعه اشعاري مربوط به دفاع مقدس از جمله از نخلستان تا خيابان قزوه ، فتح خرمشهر عبدالملکيان و تنفس صبح امين پور را مورد نقد و بررسي قرار مي دهد .

5- نقد و بررسی شعر دفاع مقدس ، ج 1 ، منوچهر اکبری تهران ، سازمان مدارك فرهنگي انقلاب اسلامي گروه انتشارات چاپ اول 77 نویسنده در این کتاب به بررسی ویژگی های شعر جنگ پرداخته و محور موضوعی اشعار در هر يك از فصول به قرار زیر است . اوصاف حماسی و پهلوانی ، مقاومت ، هجوم و رجز ، کربلا و عاشورا که در محدوده سال 59 تا سال 64 را ملاک گزینش خویش قرار داده است .

6- حیرت نامه فطرت ، از دکتر حسن ذوالفقاری ، فرهنگ قومس ، ش 6 و 7 تابستان و پاییز 77 ، اداره کل فرهنگ و ارشاد استان سمنان که نویسنده در این اثر ویژگی های شعر استاد علی معلم دامغانی را مورد بررسی قرار داده است .

7- حماسه کلمات ، حمید رضا شکار سیری ، بنیاد حفظ آثار و ارزشهای دفاع مقدس ، تهران 1379 ، این کتاب مجموعه ای از مصاحبه و ده مقاله در نقد و بررسی شعر دفاع مقدس است از جمله مطالب آن موارد زیر می باشد ؛ شعر دفاع مقدس به عنوان جنبشی در شعر معاصر ایران ، رویکرد قدسی به شعر دفاع مقدس ، واژه های چشمگین گاهی به شعر عبدالملکیان ، تعهد ناب گاهی به شعر سلمان هراتی ، مضامین و قالبهای شعر جنگ اشاره کرد .

8- بررسی تطبیقی موضوعات پایداری در شعر ایران و جهان از عبدالجبار کاکایی تهران پالیزبان چاپ اول 1380 . نویسنده در این کتاب به بررسی جنگ در ادیان

مختلف پرداخته و سپس در فصل دوم فلسفه پایداری و نقش حماسه در ادب پایداری و پیوند حماسه و غنا در ادب پایداری آورده است و به بررسی آرمانها و تفکرات و محتوای شعر مقاومت در ایران و جهان پرداخته است .

9- نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس ، ج 1 ، محمد رضا سنگری تهران پالیزان 1380 . نویسنده در این کتاب نخست به تحلیل و تبیین شعر دفاع مقدس پرداخته سپس به بررسی ادبیات پایداری در ایران می پردازد و شعر انقلاب را از نظر تحول محتوایی مورد بررسی قرار می دهد .

10- نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس ، ج 2 ، محمد رضا سنگری ، تهران ، پالیزان 1380 نویسنده در این اثر به بازتاب دفاع مقدس در سروده های شاعران این حوزه می پردازد و جنبه های زیر را در آن می کاود : تهییج و انگیزاندگی ، در آمیختن فرهنگ ملی و اسطوره ای با باورهای دینی ، حضور فرهنگ عاشورا ، شهادت و...

11- نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس ، ج 3 ، محمد رضا سنگری تهران پالیزان 1380 در ابتدای کتاب قالبهای شعری و سیر تحول آنها در سروده های پایداری و ویژگی های بارز نخستین سروده های دفاع مقدس همراه با ویژگی های سبکی شعر دفاع مقدس ارائه شده است . سپس به بررسی قالبهای غزل ، قصیده فمثنوی و... می پردازد و ویژگی های شعر را از نظر گاه محتوا و درون

مایه و تحولات ساختاری و قالبهای شعری بررسی می کند.

12- دستی بر آتش از غلامرضا کافی است که در سال 1381 توسط انتشارات نوید شیراز به چاپ رسیده است . کافی در این اثر ویژگی های لفظی و ساختاری ، تازگی زبان ، گستردگی واژگان و اصطلاحات نظامی و... اهمیت قالبها و ویژگی های معنایی دوره جنگ . که در ایجاد لحن و فضای حماسی موجود در شعر دفاع مقدس تاثیر گذار است می پردازد .

13- پیوند دو فرهنگ نیز توسط سنگری نگاشته گردیده و در سال 1381 در قم توسط انتشارات یاقوت به چاپ رسیده است . سنگری در این اثر به برخی از عناصر حماسی موجود در ، حماسه عاشورا اشاره نموده و تاثیری که دفاع مقدس و به تبع آن ادبیات از عاشورا پذیرفته است اشاره می نماید .

14- صور خیال در شعر مقاومت حسن قاسمی ، تهران ، فرهنگ گستر ، 1381 نویسنده در این کتاب به بررسی نقش تشبیه و استعاره ، کنایه و... در شعر دفاع مقدس می پردازد و همچنین نموده های حماسی در شعر دفاع مقدس و غزل حماسی را مورد بررسی قرار می دهد و به بررسی صور خیال در غزلهایی از قزوه ، حسینی ، مردانی و... می پردازد .

15- نگرشی انتقادی -تاریخی به ادبیات عاشورایی ، عبدالحمید ضیای ، تهران ، نقد فرهنگ ، 1381 نویسنده